

**БАЛАНС ІНТЕРЕСІВ У РЕГУЛЮВАННІ ГОСПОДАРСЬКИХ ВІДНОСИН
ЯК ПРАВОВИЙ ПРИНЦИП****Безух О. В.,**

*кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник
відділу правових проблем підприємництва НДІ приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України*

Стаття відображає авторський погляд на правове регулювання господарських правовідносин, яке передбачає наявність балансу інтересів всіх учасників ринкових відносин (держави, суб'єктів господарювання, споживачів).

Ключові слова: господарські правовідносини, економічна конкуренція, державне регулювання господарської діяльності.

Державне регулювання господарської діяльності – це, насамперед, регулювання діяльності суб'єктів господарювання в умовах ринку. В процесі своєї господарської діяльності суб'єкти господарювання вступають у відносини з іншими учасниками ринку – органами держави, іншими суб'єктами господарювання – конкурентами та споживачами (фізичними і юридичними особами), що в подальшому визначає їх права та обов'язки.

Реалізація будь-яких індивідуальних прав учасників ринкових відносин є елементом більш складного явища – ринку відповідних товарів і послуг, який передбачає наявність ринкових відносин, визначення яких з правової точки зору в науковій літературі та законодавстві ще не надавалося. Ринкові відносини, у свою чергу, передбачають сукупність різномірних відносин, які у взаємодії і створюють поняття «ринку товарів і послуг» як економічна й правова категорія та породжують складне явище – економічну конкуренцію. Відповідно до економічного розуміння ситуації рівноваги на ринку (наявність балансу) вона передбачає задоволення інтересів найбільшого кола учасників. При цьому інтереси (права в класичному розумінні) певних учасників ринку не будуть задоволені.

Інтересом суб'єктів господарювання є отримання найбільшого прибутку та частки на ринку, інтересом споживачів є отримання якісної та дешевої продукції, інтересом держави, в особі відповідних органів, є забезпечення соціальної стабільності, збільшення добробуту громадян та конкурентоспроможності економіки. Права, що надані відповідним суб'єктам відносин, є засобами реалізації відповідних інтересів, що встановлюють зв'язок між ними.

Саме поняття ринку як об'єкта державного регулювання не визначено в правовій науці однозначно. Наприклад, у п. 2.2 та п. 2.12 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» надається поняття аграрного ринку і організованого аграрного ринку. Спільним є їх визначення як сукупності правовідносин, пов'язаних з укладенням та виконанням цивільно-правових договорів щодо сільськогосподарської продукції. Організований ринок передбачає також застосування стандартизованих умов та реквізитів біржових договорів (контрактів) і правил Аграрної біржі. Для організованого ринку державою встановлено поняття ризиків – системних або стандартних, а також інструменти їх подолання. Хоча такі ж самі ризики діють і на неорганізованому ринку. Варто підкреслити, що і організований, і неорганізований ринки зазнають вплив у вигляді державного регулювання цін та встановлення низки інших обов'язкових умов і обмежень при укладанні договорів купівлі-продажу сільськогосподарської продукції, які не можуть бути змінені.

Характерною рисою ринку та його державного регулювання є визначення у п. 2.13 наведеного Закону поняття продовольчої безпеки як захищеності життєвих інтересів людини, яка виражається у гарантуванні державою безперешкодного економічного доступу людини до продуктів харчування з метою підтримання її звичайної життєвої діяльності. Незважаючи на те, що договори на аграрному ринку визначаються законом як цивільно-правові, тобто укладені для задоволення інтересів сторін договору, законом чітко визначено наявність в цих відносинах інтересів іншої особи – людини, що не є учасником цього конкретного договору, та держави, яка в законі надає гарантії захисту інтересів такої людини. При цьому захист інтересів проявляється не в можливості звернення такої людини до уповноважених органів держави за захистом, а в отриманні безперешкодного економічного доступу людини до продуктів харчування, які є предметом господарської діяльності.

Просимо звернути особливу увагу, що незважаючи на начебто формальну юридичну рівність учасників ринкових відносин, вони не мають економічної рівності, яка проявляється в наявності різних матеріальних можливостей для забезпечення дотримання своїх прав. Цей чинник фактичних суспільних відносин юридичною наукою майже не враховується, за виключенням певних ситуацій в економічній конкуренції, коли спроможність суб'єкта господарювання визначати умови обороту товарів на ринку, навіть без наявності монопольного становища, істотно впливає на кваліфікацію правопорушень у конкуренції. Коли формальну юридичну рівність учасників господарських ринкових відносин розглядають разом із економічною міцністю та можливістю суб'єктів таких відносин задовольняти свої фактичні інтереси, то такі відносини фактично не будуть рівними. В певних сферах суспільних відносин, в тому числі в сфері економіки (господарських відносин), держава з метою забезпечення стабільності таких відносин застосовує механізми контролю та асиметрії прав їх учасників. Прикладами в сфері економіки є застосування механізмів контролю за економічною концентрацією, щодо закупівлі товарів за державні кошти та захисту прав споживачів та тощо, які породжують додаткові зобов'язання та відносини стосовно суб'єктів господарювання.

Таким чином, сукупність відносин, які виникають із цивільно-правових договорів, де реалізуються інтереси тільки учасників договору, та сукупність відносин, які виникають із ринкових договорів, де крім учасників договору одночасно реалізуються також інтереси людини (будь-яких споживачів) та держави, як гаранта певних приватних інтересів осіб, що не є учасником даних договірних відносин, є різною. Чи можна такий ринковий договір вважати цивільно-правовим? Чи може один і той ж договір, який законом помилково визначений як цивільно-правовий, в залежності від сфери (наявність ринку) укладання породжувати різну сукупність відносин? Однозначно, ні.

Г. Ф. Шершеневич слушно зазначив, що юридичне відношення, яке примушує одну особу до здійснення дії на користь іншої особи, передбачає у останньої наявність інтересів у виконанні цього акта. Де немає такого інтересу, або де він припинився, хоча спочатку і був, там немає зобов'язання або з того часу воно припиняється, хоча до цього мало повну силу. Як приклад, Г. Ф. Шершеневич наводить укладення договору про усунення конкуренції, згідно з яким одна з осіб договору зобов'язується не вести однорідну стосовно контрагента торгівлю. Але коли особа, на користь якої встановлено обмеження, припиняє свою торгівлю, то припиняється «небезпека шкідливих наслідків конкуренції», втрачається інтерес і зобов'язана сторона звільняється [1, с. 11–12]. Наведена думка є цікавою з двох причин: по-перше, історично вважалося, що наслідки економічної конкуренції є шкідливими для цивільних відносин, з чим автор погоджується і нині; по-друге, будь-яке юридичне відношення передбачає наявність певного інтересу. Розглядаючи договірні відносини, ми аналізуємо правосуб'єктність, зобов'язання, що виникають між учасниками договору, інші аспекти правовідношення, але інтереси, які мають на меті учасники правочину при реалізації власних прав, інтереси інших осіб, яких тим чи іншим чином стосуються укладені правочини, часто-густо залишаються поза увагою.

За визначенням О. Д. Крупчана, методологія приватного права повинна надавати відповідь, яким чином публічна влада зобов'язана враховувати окремі приватні права і інтереси юридично рівних осіб, які існують не тільки у єдності, а й в суперечностях, і визначити загальний публічний інтерес як опосередковано усереднений приватний інтерес, щоб забезпечити дієве правове регулювання і функціонування всіх приватних елементів суспільства [2, с. 5]. У цілому погоджуючись з наведеною думкою, маємо уточнити, що такий підхід у сфері економічних відносин не відображає повною мірою закономірності ринкових відносин, оскільки інтереси їх учасників не просто створюють конфлікт, а є різномірними та різновекторними, їх реалізація має різні правові та економічні наслідки. Навіть держава як суб'єкт ринкових відносин в сфері економіки, виступаючи регулятором та охоронцем суспільних відносин, одночасно вступає в приватні господарські відносини, при цьому, за визначенням К. Екштайна, державні структури на ринку завжди виступають як «недобросовісні конкуренти». Їм, як правило, властивий елемент «спрямованості на монополізацію» [3, с. 340]. Тобто, в цьому випадку зауваження про усереднений інтерес є дискусійним, оскільки у кожного суб'єкта ринкових відносин є конкретний інтерес.

З одного боку, інтерес заохочує суб'єктів відносин до вчинення тих чи інших дій, які мають наслідки як безпосередньо для таких відносин, так і для інших оточуючих. З іншого боку, інтерес не входить у зміст суб'єктивного права.

Разом із тим, як зазначив С. С. Алексєєв, значення інтересу виявляє себе як місток, що зв'язує право з реальними життєвими відносинами, з їх соціально-класовими основами. У цьому випадку правове забезпечення інтересів особи виявляється у законному інтересі, що притаманно загальним правовідносинам [4, с. 358–359].

Таким чином, приватні договори, що укладаються як ринкові, фактично мають інші властивості, ніж звичайні приватні цивільні договори. Тобто, перебуваючи в конкретних господарських відносинах з іншим суб'єктом ринку, суб'єкт господарювання стає учасником загальних правовідносин, обумовлених функціонуванням ринкового механізму в економіці та гарантуванням захисту, тобто, існування економічної конкуренції зумовлене тим, що суб'єктами відносин виступають всі суб'єкти ринку, між якими встановлюються не тільки приватні, а й публічні господарські зв'язки.

За визначенням С. С. Алексєєва, загальні правовідносини реально виявляються у тому, що становище кожного учасника правовідносин відрізняється особливим юридичним станом, особливими юридичними позиціями стосовно всіх інших суб'єктів. При цьому всі інші протистоять йому як єдине, нерозривне ціле [4, с. 347]. У сфері господарювання такими учасниками є конкуренти (в тому числі, державні органи і підприємства), споживачі та органи влади, які тим чи іншим чином спроможні впливати на економічні відносини та ринки товарів. Їх відносини між собою і створюють багатогранне поняття «ринок».

Як слушно зазначає О. Д. Крупчан, властивості підприємницької системи як системи інститутів і виникаючих між ними відносин більші, ніж властивості суми цих інститутів і відносин, які виникають відповідно до них як окремих одиниць. Відносини стосовно окремих інститутів або суб'єктів підприємництва обумовлюють тільки певні аспекти, рівні функціонування системи, а цілісне функціонування системи є результатом взаємодії всіх її рівнів. Системний об'єкт не можна розглядати на рівні окремих його елементів і відносин між ними [2, с. 6].

Таким чином, відмінністю договорів, укладених приватними особами в сфері господарювання, від цивільно-правових договорів, укладених між окремими особами, які не є учасниками ринку, є необхідність забезпечення балансу інтересів учасників ринку, які не можуть бути реалізовані всі одночасно. В умовах ринкової економіки такий баланс забезпечує економічна конкуренція, коли за класичним розумінням конкуренції результатом приватних дій підприємців є збільшення суспільного блага. Тобто, в економічному сенсі баланс інтересів учасників ринку та існування справедливої економічної конкуренції є поняттями рівнозначними. В суспільному, в

тому числі, правовому сенсі приватні відносини, що виникають при укладанні суб'єктами господарювання договорів у межах власної господарської діяльності, породжують публічний феномен – відносини економічної конкуренції, які є основою публічного господарського порядку в умовах ринкової економіки.

Приватні господарські відносини є частиною (елементом) більш складних публічних явищ (порядків) – економічної конкуренції, ринку, економіки, які об'єктивно на них впливають та динамічно трансформують приватні відносини під власні умови. Ринкові відносини як сукупність відносин передбачають наявність певного балансу, який є необхідним для задоволення інтересів (потреб) найбільшої кількості учасників ринку та існування певної стабільності, рівноваги. Для забезпечення цього приватні господарські відносини знаходяться під контролем, впливом та захистом держави в особі уповноважених органів та становлять сферу публічних інтересів.

Досліджуючи проблеми правового регулювання тих чи інших відносин в Україні, на нашу думку, вчені традиційно зосереджуються на предметі й методи правового регулювання, залишаючи поза увагою сутність і зміст права як сукупність правил поведінки загального характеру, які мають бути доповнені вказівкою на наявність у праві інтелектуальної і вольової сторін.

Як зазначає С. С. Алексєєв, інтелектуальне в змісті права відображає його приналежність до суспільної свідомості та є нормативним узагальненням ідеально-цінностного відображення суспільних відносин у вигляді загальних програм, моделей зразків таких відносин. Вольова сторона права, прямо виявляючи його статус як особливої частини надбудови, відмінної від суспільної свідомості, характеризує активно-державний, авторитарний початок у юридичних нормах, закладену здатність на практичне втілення у життя програм, моделей, зразків поведінки учасників суспільних відносин [4, с. 72].

У сфері господарювання такою моделлю поведінки в умовах ринкової економіки є справедливий конкурентні відносини. Для втілення цієї моделі в життя та забезпечення функціонування ринкових механізмів держава має забезпечити баланс інтересів всіх учасників ринкових відносин. У випадку ігнорування інтересів будь-яких суб'єктів ринкових відносин відбудеться збій, асиметрія у функціонуванні ринкових механізмів. Відносини між будь-якими суб'єктами ринку: між органами влади та суб'єктами господарювання; між суб'єктами господарювання як конкурентами; між суб'єктами господарювання і споживачами мають також забезпечувати інтереси інших суб'єктів ринку. Забезпечення такого порядку здійснюється за допомогою застосування відповідних правових режимів, одним з елементів яких є принципи права [5].

Таким чином, баланс інтересів як умова існування стабільних ринкових господарських відносин є відправним началом, незаперечною вимогою до регулювання відносин, що виникають у процесі здійснення господарської діяльності, в економічній конкуренції та мають забезпечуватися змістом норм господарського права. Враховуючи вищезазначене, баланс інтересів учасників ринкових (господарських) відносин, що забезпечує функціонування ринку та властиву ринковим відносинам економічну конкуренцію, необхідно вважати принципом правового регулювання господарських відносин. Необхідно принципово відмовитися від розгляду приватних господарських відносин як цивільно-правових, оскільки це вносить дисбаланс у регулювання господарських відносин, та розглядати приватні господарські відносини з точки зору забезпечення публічних явищ – економічної конкуренції та конкурентоспроможності, наявності справедливого ринку, що забезпечує права та потреби споживачів. Договори, укладені суб'єктами господарювання, породжують в умовах ринку інші правові наслідки (конкуренція, безпека людини, права споживачів тощо), ніж цивільно-правові, які не мають таких властивостей.

Таким чином, у сфері господарських відносин застосовується особливий режим правового регулювання, одним з елементів якого є принцип балансу інтересів учасників ринкових відносин: органів держави, суб'єктів господарювання і споживачів, які разом із конкретними відносинами вступають у загальні правові відносини, пов'язані з функціонуванням механізму ринку та гарантуванням з боку держави захисту економічної конкуренції як однієї з головних складових господарського правового порядку.

Економічні властивості (наслідки) відносин між органами влади та суб'єктами господарювання, між суб'єктами господарювання як конкурентами, між суб'єктами господарювання і споживачами відображаються у юридичних властивостях права, що виявляється не тільки в прийнятті правових норм, що гарантують економічну конкуренцію, а й у врахуванні інтересів інших учасників ринку при вступі в приватні відносини між окремими суб'єктами ринкових відносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. *Шершеневич Г. Ф.* Учебник русского гражданского права. – Т. 2. – М.: Статут, 2005. – 462 с.
2. *Крупчан А.* Частноправовое и публичноправовое обеспечение развития предпринимательства в Украине // Закон и жизнь. – 2014. – № 1. – С. 4–8.
3. *Алексеев С. С.* Общая теория права: учеб. – 2-е изд. – М.: ТК Велби, изд-во Проспект, 2008. – 576 с.
4. *Экштайн К.* Основные права и свободы. По российской Конституции и Европейской Конвенции: учебное пособие для вузов. – М., 2004. – 496 с.
5. *Безух О. В.* Правовий режим регулювання приватних господарських відносин // Методологія приватного права: сучасний стан та перспективи розвитку (м. Київ, 22–23 травня 2009 року): збірник матеріалів 2 Міжнародної науково-практичної конференції «Методологія частного права: современное состояние и перспективы развития» / ред. кол. О. Д. Крупчан, Н. С. Кузнецова, Я. М. Шевченко та ін. – К.: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва АПрН України, 2009. – С. 290–297.

The article reflects the author's view of the legal regulation of economic relations, which requires a balance of interests of all participants in a market economy (the state, businesses and consumers) that exist in the population.

Статья отражает авторский подход к правовому регулированию хозяйственных правоотношений, который предполагает наличие баланса интересов всех участников рыночных отношений (государства, субъектов хозяйствования, потребителей), которые составляют единое целое.

ПРАВОВІ АСПЕКТИ НАРАХУВАННЯ ВІНАГОРОДИ СУБ'ЄКТАМ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ – НЕРЕЗИДЕНТАМ ЗА СУБЛІЦЕНЗІЙНИМИ ДОГОВОРАМИ

Бутнік-Сіверський О. Б.,

*завідувач економіко-правового відділу
НДІ інтелектуальної власності НАПрН України,
доктор економічних наук, професор*

Троцька В. М.,

*старший науковий співробітник
НДІ інтелектуальної власності НАПрН України*

Стаття присвячена питанням правового регулювання правовідносин, пов'язаних з нарахуванням винагороди суб'єкту підприємницької діяльності нерезиденту відповідно до умов субліцензійного договору.

Ключові слова: субліцензійний договір, оподаткування нерезидентів, бенефіціарний (фактичний) отримувач (власник) доходу, винагорода, роялті.

Правове регулювання нарахування винагороди з джерелом походження з України, отриманої суб'єктом підприємницької діяльності – нерезидентом при впровадженні об'єктів права інтелектуальної власності (ОПІВ) у господарську діяльність, з урахуванням вимог Податкового кодексу України (ПКУ), має практичне значення. Одним із проблемних моментів, що виникають при правозастосуванні, є визначення особи-нерезидента бенефіціарним (фактичним) отримувачем (власником) доходу (далі – бенефіціар) та нарахування винагороди відповідно до субліцензійного договору. Прикладами спірності зазначених питань є низка судових справ, рішення щодо яких прийнято останнім часом. Аналіз цих рішень засвідчує, що під час вирішення спорів суддями особлива увага приділяється розгляду матеріалів справи, що стосуються статусу особи-нерезидента (є ця особа бенефіціаром чи посередником), особливостей договірних відносин. Дослідження проблематики законодавчого регулювання вказаних питань є темою цієї статті.

Питання оподаткування винагороди у вигляді роялті на користь нерезидента розглядалися такими авторами, як: О. Іванова, М. Хоменко, В. Остапчук, В. Петрашенко та ін. Однак поглибленого науково-правового аналізу питань нарахування за субліцензійними договорами, визнання сторони цього договору бенефіціаром відповідно до податкового законодавства не проводилось.

З огляду на зазначене, метою цієї статті є дослідження питань законодавчого регулювання договірних відносин між іноземними та українськими суб'єктами підприємницької діяльності в контексті дотримання вимог податкового законодавства та законодавства у сфері права інтелектуальної власності.

При оформленні договірних відносин у сфері інтелектуальної власності, як засвідчує практика, досить часто укладаються ліцензійні договори з правом надання субліцензій. Цивільним кодексом України (ЦКУ) [1] передбачені положення для цього виду договорів щодо розпоряджання майновими правами інтелектуальної власності. Проте вважається, що зазначені норми не повною мірою відтворюють деякі практичні аспекти, що пов'язані із врегулюванням правовідносин між сторонами субліцензійного договору. Особливо це відображається на практиці застосування норм як цивільного, так і податкового законодавства при винагороді за субліцензійними договорами, стороною яких є ліцензіат-нерезидент.

Почнемо з практичної ситуації. Ліцензіат-нерезидент уклав ліцензійний договір, на підставі якого надана виключна ліцензія ліцензіату-нерезиденту (ліцензіат, для прикладу, знаходиться на території Великої Британії чи Кіпру, тобто тих країн, з якими Україною укладено договір про уникнення подвійного оподаткування). При цьому ліцензійним договором передбачена можливість укладення субліцензійного договору. Ліцензіат-нерезидент укладає з українською компанією субліцензійний договір, згідно з умовами якого остання виплачує роялті ліцензіату-нерезиденту та нараховує податки у зменшеному розмірі на підставі укладеного договору про уникнення подвійного оподаткування. При цьому така схема можлива у випадку, коли ліцензіат-нерезидент є бенефіціаром. Так, згідно з вимогами ПКУ [2] нарахування роялті не включаються до витрат на користь особи, яка не є бенефіціаром такої плати, за виключенням випадків, коли бенефіціар надав право отримувати таку винагороду іншим особам (п. «б» ст. 140.1.2 ПКУ). У тому випадку, якщо нерезидент є агентом, номінальним утримувачем (номінальним власником) або посередником щодо такого доходу, він не вважатиметься бенефіціаром. Тобто,